

City University of New York (CUNY)

CUNY Academic Works

Publications and Research

CUNY Graduate Center

2021

Dels territoris tribals als territoris globals: Una etnografia personal

Antoni Pizà
CUNY Graduate Center

[How does access to this work benefit you? Let us know!](#)

More information about this work at: https://academicworks.cuny.edu/gc_pubs/868

Discover additional works at: <https://academicworks.cuny.edu>

This work is made publicly available by the City University of New York (CUNY).
Contact: AcademicWorks@cuny.edu

DELS TERRITORIS TRIBALS ALS TERRITORIS GLOBALS: UNA ETNOGRAFIA PERSONAL

Antoni Pizà

Una estada més llarga de l'habitual a Felanitx permet, a través de l'evocació dels records del lloc familiar, constatar com ha canviat Mallorca en les darreres dècades.

Fins i tot en aquests temps d'ara, amb autopistes i autovies i mapes al mòbil que no t'abandonen pràcticament mai, arribar als territoris tribals no és tan fàcil. Aterres a l'aeroport de Palma i agafes una de les autopistes construïdes no fa tants d'anys per un govern autonòmic voraç de projectes estrella, i enfiles cap al sud-est de l'illa. Passes per camps esqueixats per l'asfalt, amb restes de garrofers, ametllers i algun petit pinar, i segueixes els quatre carrils, un ample voral i fins i tot una carretera de servei adjacent. Hi ha, tot seguit, algunes rotondes, ponts i sortides sobtades que poden confondre el conductor més atent. No entres a Lluçmajor, que era per on passava la carretera antiga de Ciutat, com se solia anomenar Palma, sinó que la circumval·les, i entres, llavors, per una segona autovia, ara ja reduïda a dos carrils, i arribes als afores de Campos. D'aquí, circumvallant el poble com abans i a través de rotondes i diverses interseccions aerodinàmiques, prens una carretera bona i poc circulada que arriba a Felanitx. Com Marlow, remuntant el riu Congo a *El cor de les tenebres* de Joseph Conrad, el camí es va estrenyent tant físicament com mentalment i et vas allunyant d'una hipotètica civilització. Felanitx, però, població assentada fa més de mil anys pel clan berber dels Banu Furanik, no és la darrera estació en aquest allunyament de la metròpoli, sinó el pòrtic o entrada del que es podria anomenar els territoris tribals.

Felanitx és, de fet, una petita ciutat moderna i molt ben proveïda de tot el que cal per viure. És, a més, el centre administratiu d'un municipi afortunat amb costes i platges, diversos llogarets i pedanies. Habitat, ara mateix, per una nombrosa i visible colònia d'immigrants de l'Amèrica Llatina i del nord d'Àfrica, des dels anys vuitanta del segle XX, molts felanitxers nascuts en el segle passat, s'han traslladat a viure prop de la mar o han reformat una casa a foravila, que és com denominen el camp, i amb una mica d'ampliació i reforma es dediquen al lloguer vacacional.

Malgrat la seva bona estrella i inequívoca prosperitat, els agrada parlar de la decadència del poble i dels immigrants. La queixa, però, és endèmica en aquesta terra i no cal cercar-li lògica als sentiments.

A sis quilòmetres de Felanitx trobes Cas Concos des Cavaller, misteriós nom, certament, una vila d'uns mil habitants empadronats, però molts més del nord d'Europa que hi passen part de l'any. Cas Concos —generalment, ningú no diu mai *des Cavaller*— no és un llogaret pintoresc com ho pot ser l'afamat Deià, però té el mèrit d'encara conservar un cert aire d'autenticitat i ruralia. La imparabla modernitat global, emperò, no té fronteres i, fa poc, escandalosament van tancar el cafè de tota la vida, amb taules de marbre i cendrers de Cinzano, i han obert un restaurant de sushi. Els nous i nòrdics concarrius d'ara beuen te verd i van a ioga, es dediquen a activitats inaudites —l'agricultura ecològica i sessions *detox* de les xarxes socials— i com a *entrepreneurs*-artistes que són, trafiquen tots en la nova terminologia de la *sharing economy*, la *creative economy* i l'*attention economy*. Essent tots de parla estrangera, tothom s'entén en un nou idioma, un *globish* directe i pràctic que basat en l'anglès té accents d'Alemanya, Dinamarca i, fins i tot, Finlàndia. Hi ha al poble també anuncis de *massagen* i cartells que proclamen *SUP dich durch den Sommer!*, donant per fet que ho entén tothom. Mentrestant, a la botiga del poble, Ca na Maria, s'hi poden comprar sobrassades casolanes (i segurament il·legals), fruita, formatges i també endolls, desengramponadors, pernys i carregadors de mòbil de la darrera generació. Ca na Maria és la darrera oportunitat per comprar un diari, una cervesa o un tros de formatge.

Remuntant aquesta ruta, agafes el Carreró Llarg que condueix directament a Son Negre, un llogaret de quatre o cinc cases adossades i una petita i exquisida església que just s'obri per Sant Antoni Abad. Jo hi he entrat, perquè una veïnada té la clau i amb orgull la mostra quan li

ho demanen. Està neta i ben conservada, i té un harmòniu atrotinat, fora de tot remei. A la calaixera de la sagristia —on vaig burxinar clandestinament en una ocasió— hi ha sotanes, caselles i roquets d'escolà, tots ells arnats i inservibles, que possiblement s'esmicolarien si els traguessin del calaix. També hi ha una elegant Escuela Nacional de 1924 i d'arquitectura moderna, racionalista i pràctica, i que ara s'utilitza, altre cop, únicament per organitzar els foguerons de Sant Antoni, l'únic atavisme col·lectiu que queda de la identitat dels habitants d'aquesta rodalia de Felanitx. Has arribat a l'epicentre dels territoris tribals, al cor de les tenebres. Fins i tot abans dels Banu Furanik, aquí hi va haver assentaments prehistòrics, talaiots i, possiblement, alguna imponent i silenciosa taula. Ara hi ha sushi i classes de ioga.

Entre Cas Concos i Son Negre, seguint el Carreró llarg, s'hi troba la propietat o possessió, com se sol dir per aquí, on he passat els darrers sis mesos. El camí que t'hi condueix és llarg, estret i amb una ondulant paret seca que contínuament s'enderroca. Als vorals hi creixen amb persistència carritxeres i romeguers. L'Ajuntament, per cert, està molt orgullós d'una màquina de fer voreres netes que escapça i poda tota aquesta modesta flora silvestre que amb gran esforç produeixen les terres seques

del sud-est de Mallorca. Abans de les eleccions municipals, la màquina passa sovint —la sents arribar de lluny, perquè és un tractor desproporcionat amb l'harmonia dels caminols— i, si bé satisfà els pagesos que volen la via lliure per les seves tasques agrícoles, posa en estat de gran alarma els nous propietaris de les terres, nord-europeus que els agrada la verdesca que la màquina liquida amb impunitat. El Carreró Llarg, ja des de lluny, deixa entreveure a mà dreta unes cases ocre i centenàries amb un arc rodó de mig punt i unes portes de fusta torrada pel sol i altres inclemències del temps. Abans d'arribar-hi, el camí es flanqueja per una filera de xiprers i al final, just davant les cases —i el plural aquí és important perquè el conjunt inclou habitacle, pallisses, boveres, cups, solls i altres dependències que formen un complex harmònic i caòtic al mateix temps— s'hi destria un fasser alt, esponerós.

Gràcies a la Covid i el relatiu confinament de fa uns mesos, així com a les vicissituds de la meua vida professional, he pogut treballar des de casa, *des d'aquestes cases*. La sort de ser membre de la meua família, propietaris del lloc, ha fet possible que en els darrers mesos hagi pogut viure aquí, a la possessió denominada Son Dimoni. Val a dir que en aquesta casa hi he passat moltes temporades curtes per Nadal, Pasqua o

a l'estiu, però la meua vida a vegades peripatètica i, en tot cas, lluny de Mallorca des de fa més de trenta anys, no m'havia permès «instal·lar-m'hi», com se sol dir. I, francament, ni se m'havia ocorregut mai.

Aquesta possessió va ser propietat de la meua mare, mumare, i la va conservar i administrar durant prop de seixanta anys mon pare. Va ser en la meua infantesa una explotació agrícola i ramadera activa i sempre irremeiablement deficitària, amb molts ametllers i garrofers, albercoquers, pereres, pruneres i figueres, així com un ginjoler i un caquier. També hi havia vaques, porcs, i una certa varietat d'aviram. La nostra família vivia a la vila, Felanitx, i dues o tres vegades per setmana mon pare anava a foravila. Periòdicament passava comptes amb els pagesos mitgers, els quals li deien anacrònicament «senyor» («Es Senyor se n'ha d'endur un bon paner de figues flor avui i farà contenta sa Senyora») a pesar de trobar-nos als anys setanta del segle XX i de tenir discoteques i drogues psicodèliques a uns deu quilòmetres d'aquell món ancestral que no havia canviat possiblement en tres o quatre-cents anys. La petjada dels Banu Farunik havia desaparegut, però el feudalisme cristià era encara vigent. Els meus pares, emperò, essent la primera generació de mallorquins que no havien de viure de foravila, abominaven la ruralia. Mumare creia que era una gran millora tenir aigua corrent i calenta, telèfon i electricitat, avantatge, per cert, que no va arribar a la nostra possessió fins ben entrats els anys setanta.

De com mumare va arribar a adquirir aquesta propietat justifica aquí un *excursus*. Son Dimoni, abans d'entrar en la meua família directa, va ser propietat de Joan Ramon Oliver, el concho de «Turtitx», com el coneixíem, casat amb Catalina Miquel Nadal, de can «Palau», una cosina bona de la meua àvia Maria Bordo Nadal. La meua padrina o àvia va ser una dona molt arromangada, decidida i, pel que jo recordo, amb

Son Negre.

una vena fortament autoritària, però que coneixia la realitat d'una societat patriarcal. A ca seva, emperò, regnaven el matriarcat i el seu marit, no crec que prenguéssin mai cap decisió. Ella, en tot cas, seguint el sistema de l'hereu, ja havia estat apartada del petit patrimoni dels seus pares. Quan es va casar i formar la seva pròpia família, aleshores, va entendre i, suposo jo, que va acceptar les normes socials que sempre afavoreixen la descendència masculina. Així, quan la meua padrina, va fer família i va tenir quatre fills, va començar a idear el futur de la seva nissaga. El seu primogènit el va col·locar a nou anys en un orde religiós. Un pare predicador va arribar al poble, com solia contar l'oncle capellà, i va observar que ell, molt dotat per a la música —tenia efectivament bona miula— era obediència i semblava predisposat a la vida religiosa. Ningú no li va demanar si tenia vocació, però quan el predicador el va sol·licitar a sa mare, aquesta s'hi va avenir contenta de no haver d'alimentar una boca més. A nou anys, aleshores, aquell mateix dia, la padrina va decidir que el seu fill seria capellà i el nen va haver de partir a Ciutat.

La primera filla va seguir un camí similar i l'àvia la va fer entrar en un convent de monges de molt nena. El tercer fill, diríem que l'hereu, va tenir el privilegi de poder entrar al Banc de Felanitx, a on el seu oncle era directiu i accionista. Ell, ja vell i remugant com solen fer les persones majors, no deixava de dir que l'oncle li havia fet «una gran putada» amb aquella feina fixa que li va frustrar les seves quimeres de ser enginyer o aviador. Ara quedava la petita, mumare, que necessitava un futur. Després dels estudis bàsics amb monges, la costura, la padrina va programar unes classes de confecció. Així mumare, com a preparació per guanyar-se la vida, va aprendre a cosir, repuntar, tallar, i a fer patrons de falde, bruses i altres vestimentes. Cosir, a mumare, sempre li va agradar, especialment quan va quedar clar que no s'hi hauria de guanyar la vida. Una conseqüència va ser que durant tota

Son Dimoni.

sa vida va comprar amb freqüència la revista *Burda* dedicada, entre altres coses, a distribuir patrons de roba.

La padrina, així les coses, va tenir l'ull de fer padrí de fonts de mumare el concho de Turtitx, Joan Ramon Oliver, propietari de Son Dimoni. Part d'aquesta decisió, clarament, era una deferència cap a uns parents relativament rics i eixorcs —això de ser eixorcs era una tara grossa als ulls del poble—, però també era sens dubte una tàctica per solucionar el problema d'assegurar el futur de mumare, que a vint-i-vuit anys encara era vergonyosament fadrina.

El concho de Turtitx i la seva dona, a més de no tenir descendència directa, eren un matrimoni exemplar, als ulls de molta gent. Religiosos fervents i fins i tot fanàtics, van ser sempre generosos amb les coses de l'església. El cas més extrem del seu zel religiós va ser l'acolliment d'una nena pagesa i de gran precocitat intel·lectual, Catalina Valens (1913-1935), sobre la qual en el poble es xiuxiuava que feia olor de santedat i sens dubte un dia seria declarada santa de debò. Catalina havia perdut els seus pares, pagesos i pobres en extrem, quan tenia pocs anys i l'esposa del concho de Turtitx, en acte de generositat, la va fer fillola seva, com més tard el concho de Turtitx va acceptar ser el padrí de fonts de mumare. Catalina va ser una nena malaltissa de fervor catòlic integrista i fanàtic. Que morís tan jove no va fer més que incrementar la seva aurèola de santedat.

Es details de la vida de Catalina Valens són coneguts sobretot per la biografia espiritual que sobre ella va escriure el pare Francisco Payeras, *Siempre tuya! Biografía de Catalina Valens (a) Palau* (Palma, 1944) publicada pel també capellà integrista i talibanes mossèn Antoni M. Alcover. El llibre descriu les dificultats dels pares, la seva mort i l'extrema religiositat de Catalina. També detalla la seva formació, les seves lectures i altres destreses apreses gràcies a la seva vida acollida a una casa acomodada com la dels Turtitx. El llibre compila redaccions escolars escrites amb inaudita i prematura correcció. Hi ha poemes, tots ells de tema religiós, i de vena mística que passen aviat del «*siempre tuya*» d'un poema primerenc a un «*esposa tuya*» (de Crist) de les poesies posteriors. Molts dels seus escrits són exercicis espirituals en els quals es declara pecadora i fa «propòsits» per millorar, que ella mateixa, fent examen de consciència, avalua i qualifica en els seus quaderns i plaguets. Amb tot, no hi ha dubte que avui en dia, alguna caríssima clínica de Califòrnia li diagnosticaria un quadre mèdic molt sever que segurament inclouria l'anorèxia («*Comer todo lo que me den...*»), el masoquisme («*Alegrarte en las humillaciones...*») i un hipererotisme reprimat i malaltís («*Yo soy toda de mi amado...*»).

El llibre també descriu la llar de can Turtitx i els declara sense embuts «*caso ejemplar del matrimonio cris-*

tiano y pudiente, religioso y distinguido, piadoso y caricativo, que libre de estrecheces materiales por verse favorecidos con bienes de fortuna, y libre también de múltiples cargas familiares, por no haberles concedido Dios descendencia, vive entregado a obras de beneficencia y apostolado». A can Turtitx, en tot cas, a més del zel religiós hi havia un interès per la cultura en general. Catalina, de petita, va llegir molt, i els Turtitx es van preocupar per donar-li una formació musical digna d'una futura senyoreta. Catalina, en conseqüència va seguir pràcticament els mateixos estudis que hagués pogut seguir d'haver nascut a Barcelona o Düsseldorf. Segons Payeras *«su formación pianística fué, como sus lecturas, siempre de carácter serio y sólido, a base de los estudios ya consagrados en la juventud con los métodos de Kohler, Bertini, Czerny, Cramer, etc. Y entrando en los clásicos con las Invenciones, Preludios y Fugas de Bach etc.»*. Això queda confirmat per una foto de l'interior la casa de Can Turtitx, que encara existeix, la qual tenia un dormitori exclusiu per a Catalina amb una alcova amb un bell piano vertical pels seus estudis musicals.

El desig de perfecció i l'avarícia de santedat de Catalina Valens va anar augmentant i va arribar a oferir-se en sacrifici expiatori per la seva fe. La seva vida va ser tanmateix curta i va morir molt jove d'una malaltia que no s'ha concretat mai. El conço de Turtitx el 1935, el mateix any de la mort de Catalina, va fer construir una tomba especial per a ella, la seva dona i ell. Catalina, va disposar el conço, havia d'ocupar un nínxol entre els dos adults, i va encarregar una sòlida làpida que diu *Sepultura dels esposos Joan Ramon Oliver i Catalina Miquel Nadal on també reposa Catalina Valens (a) Palau, jove de vida exemplaríssima morta amb oferiment de víctima*. I en aquesta tomba també hi ha les restes mortals dels meus avis materns, així com mumare i mon pare.

Els Turtitx, emperò, fins al 1935, tenien una altra tomba, molt més

modesta i situada no molt lluny de la que el conço va fer construir per a Catalina. Aquesta tomba també conserva les restes mortals d'un altre personatge extraordinari que, per aquelles vicissituds de la vida, va acabar unit també a la nostra família. Bonifaci Amer (1804-1867) va ser un frare del convent de Sant Agustí de Felanitx, exclaustat durant les famoses desamortitzacions de Mendizábal i que, desnonat, va ser acollit per la família de Turtitx cent anys abans de l'episodi de Catalina. Essent un frare erudit, grafòman i polifacètic, alguns detalls de la seva vida són prou coneguts. Molts dels seus papers ara es guarden a la Fundació Cosme Bauçà, una casa-museu fundada pel savi i excèntric prevere i escriptor del mateix nom, el qual, enriquit a Argentina, es va jubilar gojosament a Felanitx enmig del seu extravagant *cabinet de curiosités*, ara casa-museu.

Bonifaci Amer va néixer a Campos (1804) i va entrar als frares agustins (1825). Exclaustat (1835), va tornar a Campos (1837-1845) com a organista. De tornada a Felanitx va ser acollit pels Turtitx i es va dedicar a mil temes erudits. També va exercir com a custos del mateix convent d'aquí on amb anterioritat havia estat expulsat i que ara ja s'havia reconverit en església diocesana. Va escriure, entre altres coses, una gramàtica llatina i un manual d'aritmètica i un altre de geometria, tot «en mallorquí». Home de molts interessos i curioses aficions (la pintura, la rellotgeria, la farmacopea i la cuina) una de les seves ocupacions principals va ser la música. Va compondre algunes obres i els seus papers atresoren un centenar de partitures que segurament ell feia sonar com a organista. Tanmateix, les cures casolanes eren una de les seves especiali-

Catalina Valens Nicolau (1913-1935)

tats. Així per exemple, per guarir el trencament, ell proposa:

Recepta per trencat

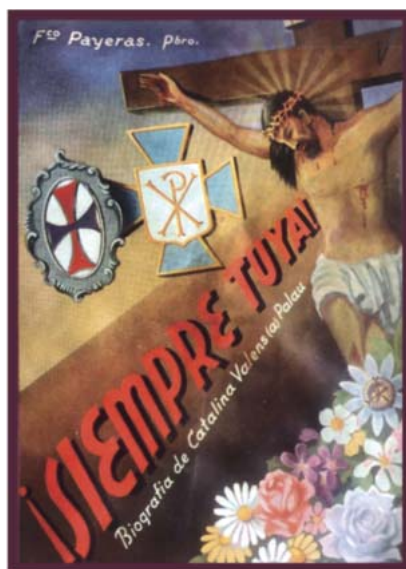
D'un granot viu, s'ha de xapar la panxa i li han de treure es budells i bisbe, però s'ha de deixar la freixura y tot lo demés; y de esta manera se ha de posar el dit granot sobre la trencadura ben atesat [de tesar] ab la corretja o altra cosa, y se ha de dur nit i dia fins que es desferrà.

Com a part dels seus deures religiosos també va escriure una gallofa amb anotacions de tota classe (a més de les estrictament religioses) que esdevé una mena de dietari. Així a una de les seves plaquetes anota puntualment: «mos tregueren del Convent» (16-8-1835); i més endavant, «mos varen treure ara fa 11 anys» (16-VIII-1846). Un dia apunta molt perplex, «vaig veure un gigant o un homo que tenia 12 pams d'altària» (19-III-1854); i encara amb més sorpresa, «vaig veure un lleó» (7-II-1861). Un altre dia apunta, «robaren en Manacor, la custòdia» (23-II-1865). Finalment quan va morir, un membre de la família Turtitx anota al dietari de Bonifaci: «morí D. Bonifacio Amer, Pbro. cerca de las 2 ^{1/2} de la mañana» (13-XII-1867). Bonifaci, aleshores, va morir a la casa dels Turtitx i va ser enterrat a la seva primera tomba. Una làpida molsosa i byroniana recorda: *Año 1857 / Sepultura de tots los de la Casa del Honor Juan Ramon de Turtitx. / Aquí descansan los restos mortales de Bonifacio Amer Pbro. / Año 13 diciembre de 1867 / AERIP.*

Amb aquest historial d'acolliment i de gent singular, no és estrany que davant la proposta de la meva padrina, el concho de Turtitx acceptés ser el padrí de fonts de mumare amb totes les obligacions que això comportava. Així, quan anys després les noces de mumare amb el meu pare es van primer insinuar i posteriorment confirmar, el concho va efectuar immediatament la donació de Son Dimoni a la seva fillola,

mumare, a fi que les noces poguessin seguir sense entrebancs. Mon pare va passar tots els filtres i exàmens de la seva futura sogra, la meva padrina, però sobretot de l'oncle benefactor. Tenia feina i si bé provenia d'una família pobre de Campos, presentava un pedigrí religiós excepcional.

Gràcies a sa mare, una altra dona decidida i el pilar de la família (el meu avi patern va morir jove i ara seria diagnosticat com a alcohòlic), mon pare de molt jovenet va poder ingressar al seminari per tenir accés a una formació que, d'altra manera, hauria estat impossible d'adquirir, però també per no ser una càrrega per a sa mare, cassinera, cuinera i mare de tres infants i únic suport de la família. Mon pare va créixer al ca-

Coberta de *Siempre tuya* (Palma, 1944).

fè que regentaven els meus avis a la Congregació Mariana de Campos. Aquesta institució ultracatòlica compartia edifici amb el Sindicat Agrícola Catòlic i la Caixa Rural que va ser absorbida per La Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros de Catalunya y Baleares el 1934 amb una sonada visita de don Francesc Moragas, fundador i director de la institució catalana. Als disset anys escassos va tornar a Campos i va poder entrar a la nova i recentment creada Caixa i hi va treballar obedientment durant quaranta-tres anys.

Als vint-i-nou anys, emperò, va ser destinat a Felanitx, població a dotze quilòmetres del seu poble, Campos. Primer hi anava en bicicleta i posteriorment es va instal·lar a la Fonda Santuari. A través d'algun intermediari de maridatges va tenir coneixença de la disponibilitat de mumare i el matrimoni es va efectuar el 1952. El dot de mumare era considerable; a més de la possessió de l'oncle de Turtitx, hi havia una casa d'estiueig i altres béns. Mon pare era jove i anava secundat únicament per la seva feina a la Caixa i un historial catòlic impecable. L'oncle de Turtitx havia fet una bona inversió.

Com tot, aquest anecdotari personal, aquesta peculiar etnografia dels territoris tribals meus, ja és part del *Welt von Gestern*, el món d'ahir que diria Zweig. Foravila, aquí, no està ara ocupada per clans berbers, ni colonitzada per croats catalans ni per fanàtics catòlics com els Turtitx. Els habitants d'aquí ara són afluents pobladors del nord d'Europa que conviuen amb la tribu autòctona en pacífica coexistència i absoluta dissonància cultural. Els nous pobladors han comprat moltes possessions, les han reformades i, eliminada ara l'agricultura tradicional, les han, en realitat, salvades. Hi ha un preu, com sempre, en aquest inevitable transvasament cultural i econòmic.

Durant els mesos que vaig passar a Son Dimoni em vaig sentir moltes vegades incòmode per no ser de cap tribu, ni la dels habitants antics, per haver viscut lluny d'aquí durant dècades, ni la dels moderns, per no haver abandonat mai la meva memòria ancestral (els Turtitx, Catalina Valens, Bonifaci Amer). Aquesta fluidesa cultural em va donar molts d'avantatges, essent a la vegada *insider* i *outsider*, mallorquí i estranger o, com deien al futbol, local i visitant. En el fons, aquests territoris tribals, es vulgui o no, ara ja són territoris globals, la condició general del present, de l'ara mateix.■

Antoni Pizà (Felanitx, 1962) és director de la Foundation for Iberian Music al Graduate Center de la City University of New York (CUNY).